

A

Authority of Ombudsman: Study Constitutional Review and Actions toward Constitutional Court

Arpasara Thepjumnong^{1,*}

Received: July 6, 2022 Revised: November 28, 2022 Accepted: January 19, 2023

Abstract

The Ombudsman is an organization with authority to claim to the Constitutional Court for considering that any provision or any action contrary to or inconsistent with the Constitution by the rules, methods or constitutional conditions doctrine have been prescribed to be included in The Organic Act on Procedures of the Constitutional Court B.E. 2561 (2018). However, from study of the said laws, there was no found any provision on rules and procedures in part of the Ombudsman to claim to the Constitutional Court for considering on constitutional issues in both cases, resulting in there was a practical problem between the Ombudsman and the Constitutional Court. Therefore, in order to promote the Ombudsman's performance to be in harmony with the Constitutional Court and to be able to effectively filter the cases before submitting to the Constitutional Court, the criteria for such matters should be clearly established.

Keywords: ombudsman, constitutional review, constitutional court

¹ School of Law, University of the Thai Chamber of Commerce,

* Corresponding author. E-mail: arpasara_the@utcc.ac.th

อ

อำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดิน: ศึกษากรณี การเสนอเรื่องเพื่อตรวจสอบความชอบ ด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายและการกระทำ ต่อศาลรัฐธรรมนูญ

อาภัสรา เทพจำนงค์^{1*}

วันรับบทความ: July 6, 2022 วันแก้ไขบทความ: November 28, 2022 วันตอบรับบทความ: January 19, 2023

บทคัดย่อ

ผู้ตรวจการแผ่นดินเป็นองค์กรที่มีอำนาจเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายหรือการกระทำใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้หลักเกณฑ์ วิธีการหรือเงื่อนไขรัฐธรรมนูญได้กำหนดให้นำไปบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 แต่จากการศึกษากฎหมายดังกล่าวกลับไม่พบบทบัญญัติที่ชัดเจนเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการในส่วนของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ส่งผลทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติระหว่างผู้ตรวจการแผ่นดินและศาลรัฐธรรมนูญ ดังนั้น เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินสอดคล้องประสานกับศาลรัฐธรรมนูญ และสามารถทำหน้าที่กลั่นกรองคดีขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรกำหนดหลักเกณฑ์ในเรื่องดังกล่าวให้ชัดเจน

คำสำคัญ: ผู้ตรวจการแผ่นดิน การตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ศาลรัฐธรรมนูญ

¹ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

* Corresponding author. E-mail: arpasara_the@utcc.ac.th

บทนำ

ปัจจุบันผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายหรือการกระทำใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ โดยอำนาจของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายนั้นเป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) โดยบัญญัติให้ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจเสนอเรื่องพร้อมความเห็นไปยังศาลรัฐธรรมนูญเพื่อให้พิจารณาวินิจฉัย ทั้งนี้ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ ส่วนอำนาจของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยว่าการกระทำใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญตามมาตรา 213 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 นั้นให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 มาตรา 46-48 ซึ่งได้กำหนดหลักเกณฑ์และเงื่อนไขให้บุคคลผู้ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญจากการกระทำของรัฐจะต้องร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินก่อน เพื่อให้ผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณาว่าจะยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญหรือไม่ หากผู้ตรวจการแผ่นดินเห็นควรยื่นคำร้อง ให้ผู้ตรวจการแผ่นดินยื่นคำร้องพร้อมด้วยความเห็นไปยังศาลรัฐธรรมนูญ แต่หากผู้ตรวจการแผ่นดินยุติคำร้องหรือไม่ยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญภายในระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ผู้ถูกละเมิดสิทธิจึงจะมีสิทธิยื่นคำร้องโดยตรงต่อศาลรัฐธรรมนูญได้

แต่อย่างไรก็ดี จากการศึกษาพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 กลับพบว่ามิได้มีการบัญญัติรายละเอียดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายตามมาตรา 231 (1) เอาไว้แต่ประการใด ส่วนอำนาจในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยว่าการกระทำใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 มาตรา 46 และมาตรา 48 นั้นก็ได้กำหนดกระบวนการ ขั้นตอน รูปแบบของการปฏิบัติหน้าที่ในส่วนของผู้ตรวจการแผ่นดินไว้มากเท่าใดนัก หากมีเพียงระยะเวลาจำกัดเท่านั้นที่กำหนดไว้ (มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง [มฟล], 2563) การขาดหลักเกณฑ์และขั้นตอนที่ชัดเจนดังกล่าวส่งผลทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้อำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ดังนั้น หากมีการบัญญัติรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการ ขั้นตอน รูปแบบของการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญให้มีรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ก็จะทำให้กระบวนการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยศาลรัฐธรรมนูญของไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันจะทำให้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนได้รับความคุ้มครองสมดังเจตนารมณ์ตามที่รัฐธรรมนูญได้ตั้งไว้

หลักและมาตรการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของประเทศไทย

รัฐธรรมนูญมีสถานะเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ดังนั้น เพื่อให้เป็นไปตาม “หลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ” และเพื่อให้รัฐธรรมนูญพ้นจากการใช้อำนาจตามอำเภอใจของผู้ปกครอง จึงต้องมีการสร้างมาตรการเพื่อนำมาใช้คุ้มครองมิให้มีการออกกฎหมายมาขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ เพราะหากไม่มีการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายธรรมดาที่ตราขึ้นโดยฝ่ายนิติบัญญัติแล้วก็จะทำให้กฎหมายธรรมดาที่ล่วงละเมิดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ได้ ซึ่งมีผลเท่ากับยอมให้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญโดยปริยายนั่นเอง (สมยศ เชื้อไทย, 2535)

สำหรับประเทศไทยยึดหลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ ดังเห็นได้จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 5 บัญญัติว่า “รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ บทบัญญัติใดของกฎหมาย กฎ หรือข้อบังคับ หรือการกระทำใด ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ บทบัญญัติหรือการกระทำนั้นเป็นอันใช้บังคับมิได้” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560, น. 4) และนอกจากนี้ ประเทศไทยยังมีมาตรการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยกำหนดให้มี “ศาลรัฐธรรมนูญ” เป็นองค์กรหลักขึ้นมาทำหน้าที่ตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายและการกระทำอีกด้วย แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากศาลรัฐธรรมนูญไทยประกอบด้วยตุลาการศาลรัฐธรรมนูญจำนวนไม่มาก ดังนั้น เพื่อไม่ให้ศาลรัฐธรรมนูญต้องรับภาระเกินสมควร รัฐธรรมนูญจึงต้องกำหนดเงื่อนไขด้วยการบัญญัติช่องทางที่จำกัดในการนำคดีขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญ เช่น หากเป็นกรณีของร่างกฎหมายใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญให้ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานรัฐสภาหรือนายกรัฐมนตรีมีอำนาจส่งเรื่องไปยังศาลรัฐธรรมนูญเพื่อพิจารณาตามมาตรา 148 หากเป็นกรณีของบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญผู้ที่มีอำนาจส่งเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณา ได้แก่ ศาลที่ใช้บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นบังคับคดีหรือคู่ความแห่งคดีนั้นตามมาตรา 212 และผู้ตรวจการแผ่นดินหากพบว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดขัดหรือแย้งรัฐธรรมนูญจากการที่ปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา 231 (1) ส่วนในกรณีของการกระทำที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญนั้นรัฐธรรมนูญได้เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้ซึ่งถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญมีสิทธิยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญโดยตรงตามมาตรา 213 แต่อย่างไรก็ดี ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 ซึ่งเป็นกฎหมายที่ออกมาขยายรายละเอียดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้กำหนดให้ผู้ถูกละเมิดจากการกระทำที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญจะต้องยื่นเรื่องผ่านไปยังผู้ตรวจการแผ่นดินก่อน หากผู้ตรวจการแผ่นดินยุติคำร้องหรือไม่ยื่นเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญภายในระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ประชาชนจึงจะมีสิทธิร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้โดยตรง ดังนั้น ในกรณีนี้ถึงแม้รัฐธรรมนูญจะเปิดช่องทางให้ประชาชนมีสิทธิยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้โดยตรงก็ตาม แต่เพื่อไม่ให้มีคดีขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญมากเกินไป จึงกำหนดให้ผู้ตรวจการแผ่นดินเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่กลั่นกรองคำร้องจากประชาชนที่จะยื่นต่อศาลรัฐธรรมนูญชั้นหนึ่งก่อน (สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน [สพพ], สำนักกฎหมายและคดี, 2564) ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ตรวจการแผ่นดินได้กลั่นกรองคำร้องที่เหมาะสมที่จะได้รับการพิจารณาโดยศาลรัฐธรรมนูญ (สภานิติบัญญัติแห่งชาติ [สนช], 2560) ด้วยเหตุนี้ การตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยศาลรัฐธรรมนูญ จึงต้องดำเนินการตามกระบวนการที่รัฐธรรมนูญ

กำหนด มิฉะนั้นแล้วศาลรัฐธรรมนูญจะไม่รับเรื่องไว้เพื่อพิจารณา ซึ่งในบทความนี้จะศึกษาเฉพาะกรณีการนำคดีขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญเพื่อพิจารณาตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยผ่านช่องทางผู้ตรวจการแผ่นดินเท่านั้น

อำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 ได้กำหนดให้ผู้ตรวจการแผ่นดินมีหน้าที่และอำนาจเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญออกเป็น 2 กรณี ดังนี้

การเสนอเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติกฎหมาย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) ได้กำหนดให้ในการปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา 230 ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจเสนอเรื่องพร้อมด้วยความเห็นต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยเกี่ยวกับปัญหาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ทั้งนี้ การเสนอเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญตามมาตรา 231 (1) นี้ให้เป็นไปตามกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ แต่จากการศึกษาพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 ที่บังคับใช้ในปัจจุบัน กลับไม่พบรายละเอียดของบทบัญญัติเพื่อรองรับหลักเกณฑ์ตามมาตรา 231 (1) แต่ประการใด และเมื่อกลับไปพิจารณากฎหมายในส่วนของผู้ตรวจการแผ่นดิน ได้แก่พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 ก็พบว่ามิได้มีการบัญญัติถึงหลักเกณฑ์ตามมาตรา 231 (1) ว่าเป็นการเฉพาะเช่นเดียวกัน คงมีแต่เพียงบทบัญญัติที่กำหนดหน้าที่และอำนาจของผู้ตรวจการแผ่นดินไว้ ดังนี้ (พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560, 2560, น. 9-10)

“มาตรา 22 ผู้ตรวจการแผ่นดิน มีหน้าที่และอำนาจ ดังต่อไปนี้

- (1) เสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือคำสั่งหรือขั้นตอนการปฏิบัติงานใด ๆ บรรดาที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมแก่ประชาชนหรือเป็นภาระแก่ประชาชนโดยไม่จำเป็นหรือเกินสมควรแก่เหตุ
- (2) แสวงหาข้อเท็จจริงเมื่อเห็นว่ามิได้ได้รับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหรือปฏิบัตินอกเหนือหน้าที่และอำนาจตามกฎหมายของหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องให้จัดหรือระงับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมนั้น
- (3) เสนอต่อคณะรัฐมนตรีให้ทราบถึงการที่หน่วยงานของรัฐยังมิได้ปฏิบัติให้ถูกต้องครบถ้วนตามหมวด 5 หน้าที่ของรัฐ ของรัฐธรรมนูญ...”

“มาตรา 23 ในการปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา 22 (1) (2) หรือ (3) ผู้ตรวจการแผ่นดินอาจเสนอเรื่อง
ต่อศาลรัฐธรรมนูญหรือศาลปกครองได้เมื่อเห็นว่ามีกรณี ดังต่อไปนี้

(1) บทบัญญัติแห่งกฎหมายใดมีปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญให้เสนอเรื่องพร้อมด้วย
ความเห็นต่อศาลรัฐธรรมนูญ และให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยโดยไม่ชักช้า ทั้งนี้
ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วย วิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ”

**ดังนั้น ในทางปฏิบัติผู้ตรวจการแผ่นดินจึงต้องนำหลักเกณฑ์ทั่วไปเกี่ยวกับการดำเนินการตามอำนาจ
หน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560
มาปรับใช้ ดังนี้**

1. ในกรณีที่ผู้ตรวจการแผ่นดินปฏิบัติหน้าที่ อันได้แก่

- เสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือคำสั่งหรือ
ขั้นตอนการปฏิบัติงานใด ๆ บรรดาที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมแก่ประชาชนหรือเป็น
ภาระแก่ประชาชนโดยไม่จำเป็นหรือเกินสมควรแก่เหตุ

- แสวงหาข้อเท็จจริงเมื่อเห็นว่ามีผู้ได้รับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจาก
การไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหรือปฏิบัตินอกเหนือหน้าที่และอำนาจตามกฎหมายของหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่
ของรัฐ เพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องให้จัดหรือระงับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมนั้น

- เสนอต่อคณะรัฐมนตรีให้ทราบถึงการที่หน่วยงานของรัฐยังมีได้ปฏิบัติให้ถูกต้องครบถ้วนตามหมวด
5 หน้าที่ของรัฐ ของรัฐธรรมนูญและพบว่า มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว
ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะต่างกับอำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
พุทธศักราช 2540 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ที่เดิมกำหนดให้ผู้ตรวจการแผ่นดิน
อาจเสนอเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้เมื่อเห็นว่ามีกรณีที่ มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดมีปัญหาเกี่ยวกับความชอบ
ด้วยรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นอำนาจพิเศษที่ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดิน (สำนักงานเลขาธิการ
สภาผู้แทนราษฎร [สพ], 2562) แต่อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติไม่พบว่ามี ความแตกต่างในการปฏิบัติหน้าที่ของ
ผู้ตรวจการแผ่นดิน ทั้งนี้เนื่องจากผู้ตรวจการแผ่นดินยังคงมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับแสวงหาข้อเท็จจริงซึ่งเป็นอำนาจ
หน้าที่ที่กว้างขวาง (อดิศร รมสนธิ, สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2565) ดังนั้น จึงไม่ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของ
ผู้ตรวจการแผ่นดินในกรณีดังกล่าวนี้มีขอบเขตที่แคบลงในทางปฏิบัติ

2. การเสนอเรื่องของผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ
ของกฎหมาย จะต้องเริ่มจากมีผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรือเกิดความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจาก
บทบัญญัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ผู้ตรวจการจึงจะเสนอเรื่องดังกล่าวไปยังศาลรัฐธรรมนูญ
โดยในทางปฏิบัติที่ผ่านมาผู้ตรวจการแผ่นดินจะไม่เป็นผู้ริเริ่มหรือหยิบยกบทบัญญัติของกฎหมายขึ้นมาร้องต่อ
ศาลรัฐธรรมนูญเองโดยที่ไม่มีผู้เดือดร้อนเสียหายมาก่อน ทั้งนี้ เนื่องจากมาตรา 32 แห่งพระราชบัญญัติประกอบ

รัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 (อดิศร รมสนธิ, สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2565) ที่บัญญัติให้การดำเนินการตามหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินจะต้องมีความปราศจากอคติต่อผู้ตรวจการแผ่นดินไม่ว่าโดยทางใดไม่ว่าจะมีผู้แจ้งหรือผู้ร้องเรียนหรือไม่ก็ตาม ว่าบุคคลใดได้รับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหรือปฏิบัตินอกเหนือหน้าที่และอำนาจตามกฎหมายของหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีกรณีการปฏิบัติงานใด ๆ ของหน่วยงานของรัฐเป็นภาระแก่ประชาชนโดยไม่จำเป็นหรือเกินสมควรแก่เหตุ ให้เป็นหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินที่จะต้องแสวงหาข้อเท็จจริงหรือดำเนินการอื่นใดด้วยความรอบคอบ เพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องให้จัดหรือระงับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมนั้น หรือปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือคำสั่ง หรือขั้นตอนการปฏิบัติงานใด ๆ ต่อไปเพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จัดความเหลื่อมล้ำ อำนาจประโยชน์ให้แก่ประชาชนอย่างทัดเทียมกัน และลดภาระที่เกิดขึ้นกับประชาชนโดยไม่จำเป็น

3. ผู้ตรวจการแผ่นดินจะไม่รับเรื่องที่มีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 37 แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 เช่น เป็นเรื่องที่มีการฟ้องร้องคดีอยู่ในศาลหรือเรื่องที่ศาลมีคำสั่งพิพากษา คำสั่งหรือคำวินิจฉัยเสร็จเด็ดขาดแล้ว ฯลฯ และหากปรากฏในภายหลังว่าเป็นเรื่องที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้น ให้ผู้ตรวจการแผ่นดินสั่งยุติเรื่อง

4. เมื่อผู้ตรวจการแผ่นดินได้รับเรื่องว่ามีผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรือเกิดความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากการปฏิบัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ในเบื้องต้นผู้ตรวจการแผ่นดินจะพิจารณาว่าเรื่องดังกล่าวนั้นเข้าหลักเกณฑ์ตามข้อ 1-3 ที่กล่าวมาข้างต้นหรือไม่ (พิจารณาตามรูปแบบ) หากเป็นไปตามหลักเกณฑ์หรือรูปแบบที่กฎหมายกำหนดผู้ตรวจการแผ่นดินจึงจะเข้าไปพิจารณาว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นมีปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญสมควรที่จะส่งเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยหรือไม่ (พิจารณาตามเนื้อหา) หากเห็นสมควรให้ผู้ตรวจการแผ่นดินเสนอเรื่องพร้อมด้วยความเห็นต่อศาลรัฐธรรมนูญ

5. จากการศึกษารูปแบบคำร้องที่ผู้ตรวจการแผ่นดินเสนอต่อศาลรัฐธรรมนูญ ในทางปฏิบัติพบว่าผู้ตรวจการแผ่นดินจะทำบันทึกเป็นคำร้องเสนอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัย โดยจะระบุสาระสำคัญ ได้แก่

- เรื่องที่ขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัย
- อาศัยอำนาจตามกฎหมายใดในการยื่นคำร้อง
- ข้อเท็จจริงของผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรือเกิดความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากการปฏิบัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

ของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

- ความเห็นของผู้ตรวจการแผ่นดินจากการพิจารณาข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย ฯลฯ
- คำขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัย

การเสนอเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของการกระทำ (มาตรา 231 (1) ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประกอบกับ พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561)

ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 มาตรา 46-48 ได้กำหนดให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อมีคำวินิจฉัยว่าการกระทำนั้น ชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญได้ ภายใต้เงื่อนไขว่าจะต้องยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินเสียก่อน หากผู้ตรวจการแผ่นดินยุติคำร้องหรือไม่ยื่นคำร้องไปยังศาลรัฐธรรมนูญภายในระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ประชาชนผู้ถูกละเมิด จึงจะมีสิทธิยื่นคำร้องโดยตรงต่อศาลรัฐธรรมนูญได้ โดยการยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไข ดังนี้

1. พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 มาตรา 46 และ 48 ได้กำหนดให้ประชาชนสามารถยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อมีคำวินิจฉัยว่าการกระทำนั้น ชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ได้ 2 กรณี ได้แก่ หนึ่ง กรณีที่ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่มิใช่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ และสอง กรณีที่ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

2. ในกรณีถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่มิใช่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ผู้ร้องจะต้องเป็นบุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพโดยตรงและได้รับความเดือดร้อนเสียหายหรืออาจจะเดือดร้อนหรือเสียหายโดยมีอาจหลีกเลี่ยงได้ สำหรับในกรณีถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ผู้ร้องจะต้องเป็นบุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญคุ้มครองไว้อันเป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

3. การละเมิดสิทธิและเสรีภาพนั้นต้องเกิดจากการกระทำของหน่วยงานของรัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงานซึ่งใช้อำนาจรัฐ และต้องไม่ใช่กรณีดังต่อไปนี้ ทั้งนี้ เพื่อจำกัดการกระทำที่จะเสนอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาให้แคบลง (พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561, 2561) ได้แก่

- การกระทำของรัฐบาล (Act of Government)
- รัฐธรรมนูญหรือกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญได้กำหนดกระบวนการร้องหรือผู้มีสิทธิขอให้ศาลพิจารณาวินิจฉัยไว้เป็นการเฉพาะแล้ว
- กฎหมายบัญญัติขั้นตอนและวิธีการไว้เป็นการเฉพาะ และยังมีได้ดำเนินการตามขั้นตอน หรือวิธีการนั้นครบถ้วน
- เรื่องที่อยู่ในระหว่างการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลอื่น หรือเรื่องที่ศาลอื่นมีคำพิพากษา หรือคำสั่งถึงที่สุดแล้ว

- การกระทำของคณะกรรมการตามรัฐธรรมนูญที่มีอำนาจในการพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดกรณีที่มีปัญหาเกี่ยวกับหน้าที่และอำนาจระหว่างศาลยุติธรรม ศาลปกครอง หรือศาลทหาร

- การกระทำที่เกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลของคณะกรรมการตุลาการศาลยุติธรรม คณะกรรมการตุลาการศาลปกครอง คณะกรรมการตุลาการทหาร รวมถึงการดำเนินการเกี่ยวกับวินัยทหาร

4. ผู้ร้องจะต้องยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณาเสียก่อน โดยบุคคลผู้ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพจากการกระทำที่มีใช่เป็นผลมาจากบทบัญญัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ จะต้องยื่นคำร้องให้ผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณาภายใน 90 วันนับแต่วันที่รู้หรือควรรู้ถึงการถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพ เว้นแต่การละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพนั้นยังคงมีอยู่ก็ให้ยื่นคำร้องได้ตราบที่การละเมิดสิทธิและเสรีภาพนั้นยังคงมีอยู่ แต่สำหรับกรณีบุคคลที่ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ให้ยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินเมื่อใดก็ได้ตราบเท่าที่บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นยังคงมีผลใช้บังคับและยังลวงละเมิดต่อสิทธิและเสรีภาพของผู้ร้องอยู่

5. เมื่อผู้ตรวจการแผ่นดินได้รับคำร้อง ให้ผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณายื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญพร้อมด้วยความเห็นภายใน 60 วันนับแต่วันที่รับคำร้องจากผู้ร้อง โดยให้ผู้ตรวจการแผ่นดินแจ้งผลการพิจารณาให้ผู้ร้องทราบภายใน 10 วันนับแต่วันที่ครบกำหนดเวลาดังกล่าว หากผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณายุติคำร้องหรือไม่ยื่นคำร้องภายในกำหนดเวลาไปยังศาลรัฐธรรมนูญ ผู้ถูกละเมิดจึงจะมีสิทธิยื่นคำร้องไปยังศาลรัฐธรรมนูญได้

โดยบุคคลผู้ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพจากการกระทำที่มีใช่เป็นผลมาจากบทบัญญัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ จะต้องยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญภายใน 90 วันนับแต่ได้รับแจ้งความเห็นของผู้ตรวจการแผ่นดินว่าไม่รับคำร้องหรือยุติเรื่อง หรือเมื่อพ้น 60 วันนับแต่วันที่ผู้ตรวจการแผ่นดินรับคำร้องของผู้ร้อง ส่วนในกรณีบุคคลที่ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติของกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญสามารถไปยื่นคำร้องโดยตรงต่อศาลรัฐธรรมนูญได้เมื่อผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณาไม่รับคำร้อง หรือเมื่อพ้นกำหนดเวลา 60 วันนับแต่วันที่ผู้ตรวจการแผ่นดินรับคำร้องจากผู้ร้อง

5. การยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญจะต้องระบุการกระทำที่อ้างว่าเป็นการละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของตนโดยตรงให้ชัดเจนว่าเป็นการกระทำใดและละเมิดต่อสิทธิหรือเสรีภาพของตนอย่างไร

6. คำร้องดังกล่าวจะต้องเป็นสาระอันควรได้รับการวินิจฉัย

ปัญหาเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ

จากการศึกษาการใช้อำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 พบประเด็นปัญหาที่น่าสนใจ ดังนี้

ปัญหาการมิได้กำหนดหลักเกณฑ์ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย ไว้ในกฎหมายลำดับรองตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) กำหนด

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) ได้บัญญัติให้ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจเสนอเรื่องพร้อมด้วยความเห็นต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยเกี่ยวกับปัญหาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ทั้งนี้ ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ แต่จากการศึกษาพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 กลับไม่พบรายละเอียดของบทบัญญัติเพื่อออกมารองรับหลักเกณฑ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) แต่ประการใด ส่งผลให้ผู้ตรวจการแผ่นดินขาดหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนในการนำเสนอเรื่องขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญเป็นการเฉพาะ ดังนั้น ในทางปฏิบัติผู้ตรวจการแผ่นดินจึงต้องดำเนินการไปตามหน้าที่ที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นบทบัญญัติในการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินโดยทั่วไปมาปรับใช้ เช่น นำมาตรา 32 มาตีความปรับใช้ในทางปฏิบัติ อาทิเช่น ผู้ตรวจการแผ่นดินจะเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายได้ต่อเมื่อมีผู้เดือดร้อนหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมเท่านั้น โดยผู้ตรวจการแผ่นดินจะไม่ใช่ผู้ริเริ่มหรือหยิบยกบทบัญญัติของกฎหมายขึ้นมาร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเองถึงแม้จะพบว่ามิบบทบัญญัติขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญก็ตาม นอกจากนี้ กฎหมายว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดินฯ มิได้กำหนดว่าผู้ที่เดือดร้อนนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เดือดร้อนเสียหายโดยตรงหรือเป็นเพียงผู้ที่เดือดร้อนเสียหายทางอ้อม จึงจะมีอำนาจร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินได้ และความเดือดร้อนหรือเสียหายนั้นต้องเกิดขึ้นแล้วหรือคาดว่าจะเกิดความเดือดร้อนหรือเสียหายขึ้นในอนาคตก็สามารถร้องได้แล้ว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติต่อผู้ตรวจการแผ่นดิน ดังนั้น เพื่อให้เกิดความชัดเจนในกระบวนการเสนอเรื่องขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญ จึงเห็นควรให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 เพื่อให้มีบทบัญญัติออกมาขยายรายละเอียดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ตามมาตรา 231 (1) แห่งรัฐธรรมนูญ

ปัญหาเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของการกระทำตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 213

ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 กำหนดให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อมีคำวินิจฉัยว่าการกระทำนั้นขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญได้ ภายใต้เงื่อนไขว่าจะต้องยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินเสียก่อน หากผู้ตรวจการแผ่นดินยุติคำร้องหรือไม่ยื่นคำร้องไปยังศาลรัฐธรรมนูญภายในระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ประชาชนผู้ถูกละเมิดจึงจะมีสิทธิยื่นคำร้องโดยตรงต่อศาลรัฐธรรมนูญได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ตรวจการแผ่นดินจึงมีดุลยพินิจในการพิจารณาว่าจะยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญหรือไม่ยื่นก็ได้ แต่เนื่องจากกฎหมายดังกล่าวไม่ได้มีการกำหนดถึงหลักเกณฑ์ในกรณีนี้ที่ผู้ตรวจ

การแผ่นดินพิจารณารับคำร้องและยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเองไว้ (มีเพียงแต่กำหนดการจำกัดระยะเวลาที่ผู้ตรวจการแผ่นดินจะนำเสนอต่อศาลรัฐธรรมนูญเอาไว้เท่านั้น) ทำให้อาจเกิดปัญหาในทางปฏิบัติระหว่างผู้ตรวจการแผ่นดินและศาลรัฐธรรมนูญได้ อาทิเช่น

- การไม่ได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาของผู้ตรวจการแผ่นดินในการจะรับหรือไม่รับคำร้อง ซึ่งในกรณีนี้อาจทำให้เกิดประเด็นปัญหาว่าผู้ตรวจการแผ่นดินจะสามารถยื่นคำร้องที่ขาดองค์ประกอบหรือไม่ครบตามเงื่อนไขการฟ้องคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญหรือไม่ เช่น ผู้ร้องไม่ได้เป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายโดยตรง แต่การกระทำตามคำร้องนั้นขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ เมื่อปราศจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวจึงอาจเป็นไปได้ที่ผู้ตรวจการแผ่นดินอาจรับคำร้องที่ขาดองค์ประกอบของการร้องทุกข์ทางรัฐธรรมนูญ เป็นต้น หรือ

- ในกรณีหากผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณารับเรื่องจากผู้ร้องเพื่อเสนอเรื่องไปยังศาลรัฐธรรมนูญ ผู้ตรวจการแผ่นดินจะต้องยื่นคำร้องเองหรือยื่นคำร้องของประชาชนผู้ยื่นคำร้องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาเลย หรือ

- หลักเกณฑ์ในการดำเนินกระบวนการพิจารณากรณีของผู้ตรวจการแผ่นดินเป็นผู้ยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญ กรณีนี้อาจมีปัญหาในเรื่องของสิทธิและหน้าที่ของประชาชนผู้ยื่นคำร้องเดิมในกรณีที่ผู้ตรวจการได้รับคำร้องไว้และยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญ เช่น ผู้ร้องอาจยื่นคำร้องว่าการกระทำของหน่วยงานของรัฐล่วงละเมิดต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของตน โดยการกระทำนั้นเป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ซึ่งผู้ตรวจการแผ่นดินรับคำร้องไว้ทั้งสองกรณี แต่ขั้นตอนการยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญ ผู้ตรวจการแผ่นดินกลับยื่นให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยเฉพาะการกระทำเท่านั้น โดยไม่ยื่นประเด็นว่าบทบัญญัติขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญต่อศาลรัฐธรรมนูญ กรณีเช่นนี้ประชาชนผู้ยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินจะดำเนินการอย่างไรได้บ้าง จะร้องสอดเข้ามาในชั้นพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญได้หรือไม่ หรือจะต้องยื่นคำร้องแยกต่างหากอีกคดีหนึ่งหรือในกรณีที่ผู้ตรวจการแผ่นดินยื่นคำร้องขาดตกบกพร่องในสาระสำคัญบางประการที่ศาลรัฐธรรมนูญควรจะได้รับทราบเป็นข้อมูลในการพิจารณาเช่นนี้ประชาชนจะอย่างไรได้บ้าง (มพล, 2563)

ปัญหาพื้นฐานทางกฎหมายที่รองรับการยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญของผู้ตรวจการแผ่นดิน

รัฐธรรมนูญได้กำหนดให้ผู้ตรวจการแผ่นดินสามารถเสนอเรื่องขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญเพื่อพิจารณาวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญได้ 2 ช่องทาง ได้แก่ หนึ่งช่องทางการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) และสองช่องทางการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของการกระทำตามมาตรา 213 ประกอบกับมาตรา 46-48 แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 แต่เนื่องจากพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 มิได้มีการบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ ขั้นตอนหรือกระบวนการในกรณีที่ผู้ตรวจการแผ่นดินพิจารณารับคำร้องและจะเป็นผู้ยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญไว้ ทำให้การยื่นคำร้องของผู้ตรวจการแผ่นดินต่อศาลรัฐธรรมนูญนั้นมีความไม่ชัดเจนว่าเป็นการยื่นคำร้องตามฐานของมาตราใดระหว่าง มาตรา 213 ประกอบกับมาตรา 48 แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 หรือมาตรา 231 (1)

เนื่องจากทั้งสองกรณีมีฐานการร้องมาจากประชาชนและวัตถุประสงค์ที่จะให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญนั้นก็คือ กฎหมายเช่นเดียวกัน

จากการศึกษาคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ผ่านมาพบว่าช่องทางการเสนอเรื่องขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญ โดยผู้ตรวจการแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 213 และมาตรา 231 (1) มีความเกี่ยวพันกัน ดังเห็นได้จากกรณีการใช้สิทธิในคดีโดยบุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญตามมาตรา 213 ประกอบกับ มาตรา 48 แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 โดยหากผู้ตรวจการแผ่นดินวินิจฉัยเห็นด้วยกับผู้ร้อง กล่าวคือ เห็นว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นมีปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ และยื่นเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะมีผลทำให้กลายเป็นคดีที่ผู้ตรวจการแผ่นดินขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามมาตรา 231 (1) นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า กรณีคดีที่บุคคลซึ่งถูกละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพอันเนื่องมาจากการกระทำที่เป็นผลมาจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญตามมาตรา 48 แห่งพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 เป็นส่วนหนึ่งหรือถูกเคลื่อนกลืนไปกับคดีตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 231 (1) เฉพาะในคดีที่ผู้ตรวจการแผ่นดินเห็นด้วยกับผู้ร้องว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นมีปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ (สุภัทร แสงประดับ, 2562) ดังเห็นตัวอย่างได้จากแนวทางคำวินิจฉัย 4/2561 และคำวินิจฉัยที่ 17/2563

แต่อย่างไรก็ดี ถึงแม้ฐานในการร้องคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญตามมาตรา 213 และมาตรา 231 (1) จะมีความเกี่ยวพันกัน แต่การยื่นเรื่องผ่านผู้ตรวจการแผ่นดินตามช่องทางมาตรา 231 (1) กับมาตรา 213 นั้นต้องถือว่าเป็นคนละช่องทางกัน ดังนั้น การยื่นเรื่องต่อศาลรัฐธรรมนูญนั้นก็ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดตามแต่ละช่องทาง ตัวอย่างเช่น หากประชาชนยื่นคำร้องต่อผู้ตรวจการแผ่นดินตามมาตรา 231 (1) และผู้ตรวจการแผ่นดินยุติเรื่องไม่ทำคำร้องเสนอศาลรัฐธรรมนูญในกรณีนี้ ประชาชน ผู้ริเริ่มคดีเสนอผู้ตรวจการแผ่นดินจะนำคำร้องไปยื่นต่อศาลรัฐธรรมนูญเลยมิได้ หากต้องการจะยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญโดยตรงก็จะต้องปฏิบัติตามมาตรา 213 นั่นก็คือ ประชาชนผู้ริเริ่มจะต้องนำเรื่องเสนอเข้ามายังผู้ตรวจการแผ่นดินใหม่ตามช่องทางมาตรา 213 อีกครั้งหนึ่งก่อนและเมื่อผู้ตรวจการแผ่นดินยุติเรื่องไม่นำคำร้องเสนอต่อศาลรัฐธรรมนูญ หรือผู้ตรวจการแผ่นดินไม่ยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญภายในกำหนดเวลาจึงจะนำคดีไปร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้ กรณีเช่นนี้จะเห็นได้ว่าจะทำให้เกิดความซ้ำซ้อนอีกทั้งทำให้เสียเวลาในการที่ประชาชนจะต้องนำเสนอเรื่องขึ้นมายังผู้ตรวจการแผ่นดินและผู้ตรวจการแผ่นดินต้องดำเนินการกระบวนกรซ้ำในเรื่องเดียวกันอีก ดังจะเห็นตัวอย่างจาก คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ 29/2564 หรือกรณีผู้มีสิทธิยื่นคำร้อง หากเป็นการยื่นคำร้องโดยใช้ฐานตามมาตรา 213 ของรัฐธรรมนูญ ผู้ร้องจะต้องเป็นผู้ถูกละเมิดสิทธิโดยตรงเท่านั้นจึงจะมีสิทธิยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญได้ (พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561, 2561) ซึ่งต่างจากผู้ร้องตามฐานมาตรา 231 (1) ที่มีได้กำหนดว่าผู้ร้องจะต้องเป็นผู้ถูกละเมิดสิทธิโดยตรง ดังนั้นผู้ร้องจึงอาจเป็นเพียงผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมแต่อาจมิได้เป็นผู้ที่ถูกละเมิดโดยตรง

ในกรณีดังกล่าวก็ได้ (พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560, 2560) ความไม่ชัดเจนดังกล่าวนี้อาจทำให้เกิดปัญหาต่อกระบวนการพิจารณาคดีของศาลรัฐธรรมนูญได้ เช่น หากผู้ตรวจการแผ่นดินยื่นคำร้องของประชาชนต่อศาลรัฐธรรมนูญตามฐานมาตรา 213 แต่ปรากฏว่าผู้ร้องมิได้เป็นผู้ถูกละเมิดสิทธิโดยตรงเป็นแต่เพียงผู้เสียหายที่ได้รับผลกระทบทางอ้อม และคดีผ่านเข้ามาสู่กระบวนการพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ ดังนั้น หากต่อมาทราบข้อเท็จจริงภายหลังว่าผู้ร้องไม่เข้าเงื่อนไขของผู้มีสิทธิยื่นคำร้องก็จะทำให้เกิดความเสียหายต่อกระบวนการพิจารณาที่มีมาทั้งหมดของศาลรัฐธรรมนูญได้ เพราะเนื่องจากการยื่นคำร้องไม่เป็นไปตามเงื่อนไขที่ศาลรัฐธรรมนูญจะรับคดีไว้พิจารณาตามพระราชบัญญัติประกอบว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 กำหนด เป็นต้น

ดังนั้น การเสนอเรื่องของผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ จึงต้องมีความชัดเจนว่าผู้ตรวจการแผ่นดินใช้อำนาจตามฐานใด และเนื่องจากพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 เองก็มิได้มีการกำหนดถึงกระบวนการ ขั้นตอน รูปแบบของการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญไว้เป็นการเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นการเสนอเรื่องตามมาตรา 213 หรือมาตรา 231 (1) จึงทำให้ผู้ตรวจการแผ่นดินต้องไปนำหลักเกณฑ์ทั่วไปตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560 มาปรับใช้กับทั้งสองกรณี จึงอาจทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจว่าช่องทางที่ผู้ตรวจการแผ่นดินเสนอเรื่องขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญตามมาตรา 213 และมาตรา 231 (1) เป็นช่องทางเดียวกันได้

แต่อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติพบว่า ผู้ตรวจการแผ่นดินจะมีการปรึกษาหารือกับทางศาลรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติ และสำหรับการพิจารณารับคำร้องจากประชาชนตามมาตรา 213 นั้นผู้ตรวจการแผ่นดินจะยึดหลักเกณฑ์การพิจารณาเช่นเดียวกับศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาเป็นสำคัญ เช่น วัตถุประสงค์ฟ้องคดีมีการปฏิบัติตามเงื่อนไขการฟ้องคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญหรือไม่ เพราะหากไม่ยึดหลักเกณฑ์และมีคดีหลุดขึ้นไปยังศาลรัฐธรรมนูญ อาจทำให้กระบวนการพิจารณาคดีของศาลรัฐธรรมนูญเสียหายได้ (อดิศร ร่วมสนธิ, สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2565)

สรุปและเสนอแนะ

จากการที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการพิจารณาคดีของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 ได้บัญญัติให้ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามมาตรา 231 (1) หรือการกระทำใดขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ตามมาตรา 213 แต่จากการศึกษาพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาความของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561 กลับพบว่ามีได้มีกรณีร้ายละเอียดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการในส่วนของผู้ตรวจการแผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญเอาไว้อย่างชัดเจน ส่งผลทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติแก่ผู้ตรวจการแผ่นดิน ดังนั้น เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดินสอดคล้องประสานกับศาลรัฐธรรมนูญ และสามารถทำหน้าที่กลั่นกรองคดีขึ้นสู่ศาลรัฐธรรมนูญได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ จึงควรกำหนดกฎเกณฑ์ในเรื่องดังกล่าวนี้ให้ชัดเจน โดยหลักเกณฑ์ของผู้ตรวจการแผ่นดินในการ
เสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายตามมาตรา 231 (1) ให้ไปแก้ไข
เพิ่มเติมหลักเกณฑ์ไว้ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561
ตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้กำหนดไว้ ส่วนหลักเกณฑ์เกี่ยวกับผู้ตรวจการ
แผ่นดินในการเสนอเรื่องเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของการกระทำตาม
มาตรา 213 นั้นควรกำหนดให้มีหลักเกณฑ์เพิ่มเติมในส่วนของการดำเนินการในขั้นตอนการพิจารณาโดยผู้ตรวจ
การแผ่นดิน และกฎเกณฑ์ในส่วนของการดำเนินการในขั้นตอนการฟ้องคดีต่อศาลรัฐธรรมนูญโดยผู้ตรวจการ
แผ่นดิน ในการนี้ศาลรัฐธรรมนูญอาจจะทำข้อตกลงร่วมกับผู้ตรวจการแผ่นดินเพื่อสร้างกฎเกณฑ์ในการพิจารณา
และส่งต่อเรื่องให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณา ส่วนหลักเกณฑ์ในส่วนของการดำเนินการในขั้นตอนการฟ้องคดี
ต่อศาลรัฐธรรมนูญโดยผู้ตรวจการแผ่นดิน ศาลรัฐธรรมนูญอาจตราเป็นข้อกำหนดของศาลรัฐธรรมนูญว่าด้วย
กระบวนการพิจารณาคดีร้องทุกข์ทางรัฐธรรมนูญเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ ขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการพิจารณา
คำร้องให้ชัดเจนมากขึ้น (มพล, 2563) การมีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนจะทำให้การดำเนินงานระหว่างผู้ตรวจการ
แผ่นดินและศาลรัฐธรรมนูญนั้นมีความราบรื่น รวดเร็วและไม่ก่อให้เกิดความสับสนแก่ทั้งต่อองค์กรที่ใช้อำนาจ
และประชาชนผู้ถูกละเมิดสิทธิ ส่งผลทำให้กระบวนการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญโดยศาลรัฐธรรมนูญ
ของไทยมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดิน พ.ศ. 2560. (2560). ใน *ราชกิจจานุเบกษา*: ล.134
ตอนที่ 131ก (น. 1-23). สืบค้นจาก <https://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/A/131/1.PDF>

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561. (2561). ใน
ราชกิจจานุเบกษา: ล.135 ตอนที่ 12ก (น.1-31). สืบค้นจาก <https://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/012/1.PDF>

มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง. (2563). *อำนาจของศาลรัฐธรรมนูญในการวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของ
การกระทำตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 213 และพระราชบัญญัติประกอบ
รัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2561: รายงานการศึกษาวิจัย*. สืบค้นจาก
<http://elibrary.constitutionalcourt.or.th/research/download.php?ID=234>

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560). ใน *ราชกิจจานุเบกษา*: ล.134 ตอนที่ 40ก (น. 1-90). สืบค้นจาก
<https://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/A/040/1.PDF>

สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2560). รายงานของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยวิธีพิจารณาของศาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ... สืบค้นจาก <https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php>

สมยศ เชื้อไทย. (2535). คำอธิบายหลักรัฐธรรมนูญทั่วไป (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์.

สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน, สำนักกฎหมายและคดี. (2564). คำวินิจฉัยผู้ตรวจการแผ่นดิน พุทธศักราช 2563: กรณีเกี่ยวกับปัญหาความชอบด้วยรัฐธรรมนูญและกฎหมายและกรณีการกระทำอันเป็นการละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพ. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2562). ความมุ่งหมายและคำอธิบายประกอบรายมาตราของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.

สุภัทร แสงประดับ. (2562). ศาลสาระ: การใช้สิทธิในคดีร้องทุกข์ทางรัฐธรรมนูญ (Constitutional Complaint) ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 213. จดหมายข่าว สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 20(3), 5-14. สืบค้นจาก http://elibrary.constitutionalcourt.or.th/document/read.php?bibid=1460&cat=3&typ=3&file=Newsletters_115.pdf

อดิศร รมสนธิ์. รองเลขาธิการผู้ตรวจการแผ่นดิน สำนักงานผู้ตรวจการแผ่นดิน. (13 มิถุนายน 2565). สัมภาษณ์.